

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE İZMİR'E DOĞRU GAZETESİ MUHAHHİD BEY'İN AKHİSAR- AFYON İZLENİMLERİ (5-8 Mayıs 1920)

Muhammet Güçlü*

Özet

İzmir'in tanınmış eğitimcilerinden Mustafa Necati Bey ile H. Vasıf Bey işgalden sonra Balıkesir'de buluşarak 16 Kasım 1919 tarihinde İzmir'e Doğru adlı bir gazete çıkardılar. Gazetede Vasıf Bey genelde İzmir, Mustafa Necati Bey ise milli konular üzerine yazılar yazdı.

Muvahhid Bey, okuyuculara bilgi aktarmak üzere 1920 yılının Mayıs ayı başında Batı Anadolu'da bir yolculuğa çıktı. Yolculuk sırasında Akhisar, Göl Marmara, Salihli, Alaşehir ve Uşak'tan geçmiştir. Bu kasabalar arasında Göl Marmara, Alaşehir ve Uşak'ın idari, nüfus, sosyal-ekonomik, eğitim ve Kuva-yı Milliye'ye bakışları hakkında detaylı bilgiler vermiştir. Muhabirin notlarında Alaşehir'den sonra bir istasyonda gördüğü meyan kökü hakkında da doyurucu bilgi bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Milli Mücadele, İzmir'e Doğru Gazetesi, Muvahhit Bey, Göl Marmara, Alaşehir, Uşak

THE IMPRESSIONS OF MUVAHHİD BEY REPORTER OF "NEWSPAPER TO İZMİR" FOR AKHİSAR-AFYON DURING THE PERIOD OF NATIONAL STRUGGLE (MAY 5-8, 1920)

Abstract

After the occupation, Mustafa Necati Bey who was well known educationalist of İzmir and H. Vasıf Bey met at Balıkesir and published a newspaper entitled "The Newspaper To İzmir" in November 16, 1919. In generally, H. Vasıf Bey has written about İzmir, Mustafa Necati Bey has written about national subjects.

To narrate information to readers Muvahhid Bey went on a journey at the west Anatolia in the beginning of May 1920. During the journey he has passed from Akhisar, Göl Marmara, Salihli, Alaşehir and Uşak. He has given detailed information related to governmental, population, social-economic, educational and the viewpoint for the national forces (Kuva-yı Milliye) for Göl Marmara, Alaşehir and Uşak from

those towns. In the notes of the reporter, also there was a satisfactory information about licorice root at a station after Alaşehir.

Keywords: National Struggle, The Newspaper To İzmir, Muvahhit Bey, Göl Marmara, Alaşehir, Uşak

Giriş: İzmir'e Doğru Gazetesinin Yayınlanması

İzmir'de II. Meşrutiyet sonrası kurulan Donanma ve Milli Müdafaa Cemiyetleri 8 Şubat 1919 tarihinde İttihatçı savıyla kapatıldı, bütün para ve mallarına el konuldu.¹⁹ İzmir'in işgaliyle beraber ise *Hilal-i Ahmer* dışında bütün Türk cemiyetleri kapatılmıştır.²⁰ Söz konusu cemiyetlerde çalışan ve milli faaliyetlerde bulunan aydınlar şehirden ayrılmak zorunda kalmıştır. Çünkü bunlar Rumlar ile Damat Ferit Paşa hükümetinin atadığı mülki ve askeri idareciler tarafından mimlenmişlerdi. Bu aydınlar arasında Türk Ocağı'nın idare heyetinde yer alan H. (Hüseyin) Vasıf (Çınar) Bey, Mustafa Necati Bey, Haydar Rüştü (Öktem) Bey'i (diğerleri Ragıp Nurettin, Dr. Hacı Hasanzade Ethem) sayabiliriz.²¹ Bunlardan H. Vasıf Bey Türk Ocağı'nın müdür ve Murahhas-ı mesul olmasından²² dolayı İzmir Tiyatrosu'nda Ocağın yaptığı kapalı mitingde (13 Mart 1919) bir nutuk vermişti. Mustafa Necati Bey ise *Redd-i İlhak Cemiyeti* imzası taşıyan beyannameyi yazarlar arasında (diğerleri Moralızade Halit ile Ragıp Nurettin) bulunuyordu.²³ Ayrıca 17 Mart 1919 tarihinde Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti, Milli Kütüphanesi'nin sinemasında Ege'nin bütün müftü ve belediye reisleriyle her kazadan iki ve livalardan üç delegenin katılımıyla büyük bir kongre topladı. Kongrede ilk sözü Türk Ocağı temsilcisi Vasıf (Çınar) Bey aldı. Genç hatip ateşli sözleriyle kongre üyelerini heyecanlandırdı. Vasıf Bey'in konuşması beğenildi, fakat Hürriyet ve İtilaf Fırka'sının saldırısına uğradı.²⁴ Yaşar Aksoy, H. Vasıf Bey'i Maşatlık Mitingi'nde konuşursa da olayların içinde yer alan Eczacıbaşı Süleyman Ferit Bey²⁵, Haydar

* Yrd. Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Kampus/Antalya

¹⁹ Celal Bayar, *Ben De Yazdım*, C. 5, İstanbul, 1997, Sabah Kitapları 52, s. 85.

²⁰ Yaşar Aksoy, *Bir Kent Bir İnsan*, İstanbul, 1986, s. 170.

²¹ Haydar Rüştü Öktem, *Mütareke ve İşgal Anıları*, Haz. Zeki Arıkan, Ankara, 1991, s. 59.

²² Tülay Alim Baran, *Vasıf Çınar ve İzmir'e Doğru Gazetesi Yazıları*, İstanbul, 2001, s. 12.

²³ Haydar Rüştü Öktem, age. , s. 60, 67; İzmir'de ailesinin yanında bulunan Albay Kazım (Özalp) Bey, işgalden bir gün önce (14 Mayıs) Park Kiraathanesi, Hükümet Meydanı ve Lise binasında yapılan toplantıya Mustafa Necati Bey, Haydar Rüştü Bey, Anadolu gazetesi yazarlarından Reşat Bey, Gagıp Nurettin Bey ve Moralızade Halit Bey'in katıldığını, bunlar hazır olduğu halde Redd-i İlhak Heyeti imzalı bir beyanname yazıldığını ve Haydar Rüştü Bey'in Anadolu matbaasında basılarak dağıtıldığını belirtir. Kazım Özalp, *Milli Mücadele 1919-1922*, C. I, Ankara, 1988, 3. bs. , s. 4-6.

²⁴ Celal Bayar, *Ben De Yazdım*, C. 5, s. 145-146.

²⁵ Yaşar Aksoy, age. , s. 158-161.

Rüştü Bey ve daha da önemlisi Vasıf Bey işgal sırasında İzmir'de olmadığını söyleyerek bu bilgiyi doğrulamamaktadır.

Anadolu gazetesi sahibi Haydar Rüştü Bey işgalden sonra üç ay İzmir'de tebdili kıyafet saklandıktan²⁶ sonra Akhisar, İstanbul, Bursa, Ankara üzerinden Antalya'ya gelmiştir.²⁷ Yunus Nadi'nin etkisiyle olmalı 19 Kanun-u evvel 1920 tarihinde gazetesini Antalya'da Anadolu adıyla yayınlamaya başlamıştır.²⁸ Diğer isimlerden H. Vasıf Bey işgalden önce²⁹ Mustafa Necati Bey ise işgalden beş gün sonra İzmir'den ayrılmıştır.³⁰ Mahmut Celal (Bayar) Bey'e göre Türk Ocakçı arkadaşlara (Necati, Vasıf) ilaveten Albay Kazım Bey (61. Tümen Komutanı) ile Albay Bekir Sami Bey'in (XVII. Kolordu Komutan vekili) yolları 21 Mayıs'ta Bandırma'da keşişti. Buradan Balıkesir'e hareket ettiler.³¹ H. Vasıf Bey'in Redd-i İlhak Cemiyeti Müfettişi olarak faaliyete başlaması uygun görüldü. Albay Kazım Bey Kuva-yı Milliye'nin gayesini anlatmak amacıyla Mustafa Necati Bey'in idaresinde, Vasıf Bey ile kardeşi Esat Bey tarafından Balıkesir'de İzmir'e Doğru gazetesinin 16 Kasım 1919 tarihinde çıkarıldığını belirtir.³² O günün ifadesiyle Balıkesir Kuva-yı Milliye karargahında daire-i mahsusasında İzmir'e Doğru adıyla 16 Teşrin-i sani 1919 tarihinde çıkmaya başlayan gazete "amal-i milliyeyi müdafaa edecek yazılar" kabul edecektir. Haftada iki defa çıkan gazetenin Müdür-i Mes'ulü H. Vasıf Bey olarak gözükmektedir.³³ Ayrıca H. Vasıf Bey'in Balıkesir'e geldikten sonra Numune Mektebi Türkçe öğretmenliğine atandığını anlıyoruz. İzmir'e Doğru gazetesinin ilk sayısında yer alan "Tayin" başlıklı haberde Sultani Mektebi'nin gündüzlü hale dönüştürüldüğü belirtilmekte ve "Mezkez-i Liva Numune Mektebi Türkçe Muallimi Hüseyin Vasıf Efendi terfien Sultani kısım-ı İbtidai muallimliğine tayin kılınmıştır" denilmektedir.³⁴ Kendisi de eski bir maarifçi olmasından dolayı H. Vasıf Bey'in gazete sayfalarında eğitim sorunları ile öğretmen atamalarına sıkça yer verdiğini görüyoruz.

²⁶ Haydar Rüştü Öktem, age. , s. 58.

²⁷ Muhammet Güçlü, "Antalya'da Yerel Basının İlk Temsilcisi: Antalya'da Anadolu Gazetesi (19 Aralık 1920-12 Eylül 1922)" *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 25, 2012-Güz, s. 36-38.

²⁸ Antalya'da Anadolu, 19 Kanun-u evvel 1336; Muhammet Güçlü, agm. , s. 38-42.

²⁹ *İzmir'e Doğru*, Yay. Haz. Oktay Gökdemir, İzmir, 2010, İBB. Kent Kitaplığı Dizisi: 64, s. 162.

³⁰ Haydar Rüştü Öktem, age. , s. 77.

³¹ Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, C.6, İstanbul, 1997, Sabah Kitapları 52, s. 112-113. Bandırma karşılaşmasından sonra İstanbul'a giden Mustafa Necati Bey yoluna devam etmiş olmalıdır. Çünkü bir başka görüşe göre Mustafa Necati Bey Dahiliye Nezareti tarafından Balıkesir Mutasarrıf yardımcılığına atandığı için Balıkesir'e gelmiştir. *İzmir'e Doğru*, s. 9.

³² Kazım Özalp, age. , s. 9, 71.

³³ *İzmir'e Doğru*, s. 7-13.

³⁴ *İzmir'e Doğru*, s. 16. H. Vasıf Bey'in kendi ifadesine göre İzmir'de Mustafa Necati Bey ile beraber kurdukları Özel Şark Mektebi İdadisi'nde Tarih Öğretmeni olarak çalışmıştır. *İzmir'e Doğru*, s. 160-162.

İzmir'e Doğru gazetesinin yayınlanmasından üç gün sonra toplanan (19. 11. 1919) ve üç gün devam eden Balıkesir Kuva-yı Milliyesi'nin kongresinde Heyet-i Temsiliye ile muhabere edilerek Redd-i İlhak adı Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olarak değiştirildi. H. Vasıf Bey'in adı kongre sonunda oluşturulan Heyeti Merkeziye azaları arasında geçmektedir.³⁵ Bundan sonra H. Vasıf Bey'i Belediye Meydanı'nda İzmir (28 Kasım 1919) ve İstanbul (18 Mart 1920) için yapılan mitinglerde Heyet-i merkeziye azası olarak ateşli konuşmalar yaparken görüyoruz. Ayrıca o İzmir Şimal Mıntıkası Heyet-i Umumiye toplantısında (10 Mart 1920) yer almış ve Heyet-i merkeziye adına üç aylık faaliyet hakkında bilgi vermiştir.³⁶ İzmir'e Doğru gazetesinin 18 ve 19 nolu nüshasında (14, 17 Ocak 1920) Nazar-ı Dikkate denilen duyuruda "Mektep-i Hukuk mezunlarından gazetemiz Ser Muharriri Mustafa Necati ve Tahrir Müdürü Mehmet Esat Bey'ler Hükümet Caddesi'nde küşat ettikleri yazıhanede İcra-yı Vekâlete başlamışlardır. Bilumum mahkemede dava kabul ve devair-i resmide iş takip ederler" denilmektedir. 21 Ocak 1920 tarihinde yayınlanan 20 nolu nüshadan itibaren de Sahib-i İmtiyaz ve Müdür-i mesul olarak H. Vasıf Bey gözükmektedir.³⁷ Bu ifadeden İzmir'e Doğru gazetesinin H. Vasıf Bey'in olduğunu anlıyoruz. Bundan sonrada gazetede Dava Vekilleri Mustafa Necati (Ser Muharrir) ve Mehmet Esat (Tahrir Müdürü) Bey'lerin ilanları çıkmaya devam etmektedir. Bir süre Avukatlık ve sermuharrirliği beraber götürdükten sonra Ankara'da açılacak Milli Meclis için yapılan seçimlerde Saruhan Mebusu seçildi. 18 Nisan 1920 tarihli İzmir'e Doğru gazetesinden öğrendiğimize göre Sermuharrir Mustafa Necati Bey Meclis-i Milli için yapılan seçimde Saruhan Sancağı'ndan Mebus seçilmiştir. Bu yüzden 28 Nisan Perşembe günü kalkacak tren ile Ankara'ya gitmek üzere Balıkesir'den ayrılacaktır.³⁸ İstanbul'un işgalinden sonra Balıkesir-Ankara bağlantısının tren ile Akhisar, oradan araba ile Salihli ve yeniden tren ile Afyon üzerinden Ankara olduğunu belirtmekte yarar vardır. Örneğin 5 Mayıs 1920 tarihli İzmir'e Doğru gazetesinden Büyük Millet Meclisi üyeliklerine seçilen Heyet-i Merkeziye azasından Müftüzade Abdulgafur Efendi ile Ses gazetesi sahibi Çantayzade Basri Bey'in Akhisar ve Salihli yoluyla Ankara'ya ulaşmak üzere hareket ettiğini öğreniyoruz.³⁹ Muvahhid Bey'in de aynı yol güzergâhından aynı ulaşım araçlarıyla aynı tarihlerde Afyon'a kadar gittiğini mektuplarından anlıyoruz.

Balıkesir'de yayınlanan İzmir'e Doğru gazetesinin son sayısı olan 74 nolu nüsha 27 Haziran 1920 tarihine yayınlanmıştır. Son nüshada da Sahib-i İmtiyaz ve

³⁵ Kazım Özalp, age., s. 75.

³⁶ *İzmir'e Doğru*, s. 31-33, 209-210, 217-219.

³⁷ *İzmir'e Doğru*, s. 102, 109, 114.

³⁸ *İzmir'e Doğru*, s. 264, 278.

³⁹ *İzmir'e Doğru*, s. 286.

Müdür-ü mesul olarak H. Vasıf Bey yazılıdır.⁴⁰ H. Vasıf Bey gazetede İzmir işgali ve buna bağlı gelişen olaylar hakkında makale yazmayı tercih etmiştir. Bunlardan bir kaç "İzmir Türk'tür" (7 Ocak 1336), "İzmir'siz Anadolu Yaşayamaz" (4 Nisan 1336), "15 Mayıs" (16 Mayıs 1336) adlı makaleleridir. Mustafa Necati Bey ise İzmir'e Doğru gazetesinde "Asya'da Hakimiyet ve Hak Mücadeleleri" (20 Aralık 1919), "Anadolu İnkılabı" (24 Ocak 1920), "Anadolu'nun Sesi" (21 Mart 1920) gibi milli dava üzerine yirmiden fazla makale yazmış olup bunlar içinde belki de en önemlisi Anadolu İnkılabı adlı yazısıdır. Ayrıca Mustafa Necati Bey'in Oktay Gökdemir'in ifadesiyle hemen hemen bütün yazılarında İzmir'e değindiğini vurgulamak gerekir.⁴¹ Balıkesir'in işgali üzerine İzmir'e Doğru gazetesi yayınına son verdi ve H. Vasıf Bey'e Ankara yolu gözüktü. Nail Morali hatıratında Antalya'dan Ankara'ya giderken (1920 yılının son ayları) Vasıf Bey ile Mustafa Necati Bey'i Eskişehir'de Çerkez Ethem ile tanışıklıklarından ötürür terk edilmiş olarak gördüğünü, durumları hakkında Ankara'ya ulaştığında Maarif Vekili Hamdullah Suphi Bey'e söz ettiğini, onun da ikisini Ankara'ya çağırıldığını belirtir.⁴² Böylece geleceğin iki Maarif Vekili selefleri tarafından Ankara'ya getirilmiş ve H. Vasıf Bey'i Maarif Vekâleti Özel kalem Müdürlüğü'ne atamıştır.⁴³

A- Muvahhid Bey ve İzmir'e Doğru Gazetesi

Balıkesir'de neşredilen İzmir'e Doğru gazetesi İstanbul'da bulunan bazı aydın ve gazetecilerin yazılarını yayınlıyordu. Örneğin Pierre Loti'nin "Bize Lazım Olan Müttefikler" adlı makale serisini eski Matbuat Umum Müdürü Recaizade Ercüment Ekrem (Talu) Bey'in tercümesi ile yayınlamaya başladığı (3 Ocak 1920) gibi Aka Gündüz'ün "Vatanın Sesi" adlı şiirine (3 Mart 1920) sayfalarında yer veriyordu.⁴⁴ 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul resmen işgal edilince bir kısım aydın, gazeteci ve mebus Anadolu'nun yolunu tutmak zorunda kalmıştır. Bunlardan Halide Edip ve İzmir Mebusu ve Yeni Gün gazetesi Sermuharriri Yunus Nadi Bey

⁴⁰ *İzmir'e Doğru*, s. 352-355; *İzmir'e Doğru Gazetesi* hakkında bir inceleme için bakınız: Erol Kaya, "Milli Mücadele Döneminde İzmir'e Doğru Gazetesi", *Turkish Studies*, Volume 3/1, Winter 2008, s. 296-314.

⁴¹ *İzmir'e Doğru*, s. 90, 242,296, 63, 115, 220, 10-11. H. Vasıf Bey'in İzmir'e Doğru gazetesinde çıkan yazıları için bakınız: Tülay Alim Baran, Vasıf Çınar ve İzmir'e Doğru Gazetesi Yazıları, İstanbul, 2001.

⁴² Nail Morali, *Mütarekede İzmir Önceleri ve Sonraları*, Yay. Haz. Erkan Serçe, İBB Kültür Yayını 35, İzmir, 2002, s. 109-110.

⁴³ Tülay Alim Baran, age. , s. 14-15.

⁴⁴ *İzmir'e Doğru*, s. 87, 185. Recaizade Ercüment Ekrem ile Aka Gündüz 10 Ocak- 27 Mart 1920 tarihleri arasında İstanbul'da *Alay* adlı mizah gazetesini yayınlamışlardır. Yaşar Zorlu, "Mütareke İstanbul'unda Mizah Gazetesi Alay ve Politik Tavrı", *NWSA-Humanites*, C. 10, S. 1, 2015, s. 16.

Ankara'ya gitmiştir.⁴⁵ İzmir'e Doğru gazetesinin 21 Mart 1920 tarihli nüshasında İstanbul'da tutuklananların isimleri verildikten sonra Meclis-i Mebusan Reisi Celaleddin Arif Bey, Antalya Mebusu Hamdullah Suphi Bey ile Halide Edip Hanım'ın aranılmış ise de bulunmadığı bildiriliyordu.⁴⁶ Yunus Nadi Bey, İstanbul'da çıkardığı Yeni Gün gazetesini Ankara'da 9 Ağustos 19120 tarihinde Anadolu'da Yeni Gün adıyla yayınlamaya başladı.⁴⁷ İzmir'e Doğru gazetesinin 14 Nisan 1920 tarihli nüshasından öğrendiğimize göre Meclis-i Mebusan azasından Sivas Mebusu Bekir Sami ile Antalya Mebusu Hamdullah Suphi Beyler de Ankara'ya ulaşmışlardır.⁴⁸ İstanbul aydınlarının bir kısmı yakınlığından dolayı önce Bursa, Balıkesir, Bandırma'ya giderken buraların işgali üzerine (Haziran 1920) Afyon üzerinden Antalya'ya gidenler bile olmuştur. Örneğin Halide Edip hanımın babası önce Bursa'ya gitmiş buranın işgali üzerine Antalya'ya gitmek zorunda kalmıştır.⁴⁹ Alaşehir Kaymakamı Bezmi Nusret (Kaygusuz) Bey o günleri anlatırken işgal öncesi kasabanın adeta boşaldığını, Müslüman ahalinin neredeyse tamamının Afyon'a gittiğini ve Halide Edip'in babası Edip Bey'in de içinde bulunduğu bir kafile ile Afyon'dan Antalya'ya gittiğini, Alaşehir halkının dörtte birini orada bulduğunu belirtmektedir.⁵⁰ Biraz sonra detayı ile okunacağı gibi İzmir'e Doğru gazetesinde yayınlanan bir haberden Balıkesir'e gelen muhacirinin sayısının Hilal-i Ahmer'e göre en az bin olduğunu öğreniyoruz.⁵¹

İzmir'e Doğru gazetesinde yazarlar arasında İzmir'de İdadi İkinci Müdürü İsmail Habib (Sevük) Bey⁵² ile Muvahhid Bey gibi aydınlar da bulunmaktadır.

⁴⁵ Halide Edip Adivar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, XI. bs. , Atlas Kitabevi, İstanbul, 1994, s. 102; 7 Nisan 1920 tarihli İzmir'e Doğru gazetesinde yer alan "Mebuslarımızın Ankara'ya Muvasalatı" başlıklı haberden Ankara'ya giden diğer Mebusların adları öğrenilebilir. *İzmir'e Doğru*, s. 249.

⁴⁶ *İzmir'e Doğru*, s. 222.

⁴⁷ Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, İstanbul, 2003, s. 125.

⁴⁸ *İzmir'e Doğru*, s. 261.

⁴⁹ Halide Edip Adivar, age. , s. 211.

⁵⁰ Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, İstanbul, 2002, 2. bs. , İBB Kültür Yayını 33, s. 199-202.

⁵¹ *İzmir'e Doğru*, s. 295.

⁵² Yaşar Aksoy, age. , s. 157-158; Bu lise İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İzmir'de açtığı Ticaret Mektebi'nin 4 Şubat 1919 tarihinde kapatılmak istenmesi üzerine Vilayet Hususi İdaresi Encümeni azalarının "İkinci İdadi" adıyla bünyelerine aldığı idadi olmalıdır. Celal Bayar, *Ben De Yazdım*, C. 5, s. 85. İsmail Habib (Sevük) Bey, Hukuk Mektebi'ni bitirdikten sonra hayata atılmak üzere Mart 1914 tarihinde İnebolu'ya geldi. İsmail Habib Sevük, Yurttan Yazılar, Ankara, 2002, 2. bs. , s. 242. İsmail Habib Bey Kastamonu İdadisi'nde Edebiyat Öğretmenliği, Balıkesir'de yayınlanan *İzmir'e Doğru* gazetesinde yazarlık ve Kastamonu'da yayınlanan Doğru Söz (15 Haziran 1919) gazetesinde yazarlık ve başyazarlık yaptı. Hıfzı Topuz, age. , s. 128-132. İsmail Habib Bey hatıratının bir yerinde okulun ardından hayata atıldıktan sonra "ömrüm hemen hep Kastamonu'da geçti; orada

Bunlardan İsmail Habib (Sevük) Bey İzmir'e Doğru gazetesi'nde İzmir'i konu edindiği "Güzel Belde" (16 Haziran) ve "İmanın Nuru" (27 Haziran) adlı makaleler yazmıştır.⁵³ Çalışmamıza konu teşkil eden Akhisar-Afyon yolculuğunu yapan Muvahhid Bey'in kim olduğunu belirleyemedik. Ama onun yolculuk sırasında Akhisar ve Alaşehir'de kaldığı otellerin konforsuz olması üzerine "Karilerimize hizmet etmek istediğimiz için bu gibi zahmetlere katlanacağız" demesi gazete adına seyahat ettiğini kanıtlamaktadır. Muvahhid Bey isminden yola çıkarak onun aktör Ahmet Refet Muvahhid Bey olduğu söylenebilir. Bir süre sonra eşi olacak olan Emine Bedia Şekip'in⁵⁴ belirttiği ve ekte sunduğumuz resmin altında görüldüğü gibi onun adı Muvahhid şeklinde kullanılmaktadır.⁵⁵ Biz burada Muvahhid Bey'in 5-8 Mayıs 1920 tarihleri arasında Akhisar-Göl Marmara-Salihli-Alaşehir-Uşak-Afyon'a araba ve tren ile yaptığı seyahati üzerinde duracağız. Bu seyahati hakkında yazdığı mektuplarında daha önce yazdığını belirttiği mektuplarına bütün nüshaları incelediğimiz halde rastlayamadık. Ama onun mektuplarına dayanılarak yazıldığı izlenimi veren haberlere rastladık. Bu düşüncemizi çağrıştıracak İzmir'e Doğru gazetesinin 12 Mayıs 1920 tarihli nüshasında "Hilal-i Ahmer Aşhanesi" başlıklı haberinde "Akhisar Hilal-i Ahmer İmdat-ı Sıhhiye Heyeti tarafından Balıkesir'deki muhacirinden yevmiye bin nüfusa her gün sıcak yemek verilmek üzere bir aşhane küşat edilmiştir. Hilal-i Ahmer'in bu husustaki mesaisini şükran ile yad eder ve gayur ve müteşebbis reisi Dr. Şemseddin Bey kardeşimizi tebrik ederiz" denilmektedir.⁵⁶ Öyle anlaşılıyor ki bölgeyi dolaşma geleneği gazetenin imtiyaz

gençlerden pek çok öğrencim var" derken, başka bir yerinde 1922 yazında Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaretini anlatırken ise "yedi sekiz yıldır aralarında yaşadığım ve kendilerine en candan hemşerilerim gözüyle baktığım Kastamonulular ..." demektedir. İsmail Habib Sevük, *Atatürk'le Beraber*, Haz. Lütfü Tınc, İstanbul, 2008, s. 72, 132. Bu durumda İsmail Habib Bey hayatının hangi döneminde İzmir'de çalışmıştır bunu anlayamadık.

⁵³ *İzmir'e Doğru*, s. 344-345, 352-353.

⁵⁴ Kaynaklarda farklı bilgiler olsa da Aktör Ahmet Refet Muvahhid'in Emine Bedia Şekip ile Milli Mücadele'nin sonlarına doğru evlendiği anlaşılmaktadır. Baki Sarısakal'a göre bu evlilik 19121 yılında yapılmıştır. Bedia Muvahhid bir röportajda 1923 yılında "Muvahhid" ile yeni evlendiği sırada Muhsin Ertuğrul'un Halide Edip'in Ateşten Gömlek'ini filme uyarlarlarken kendisine oynamasını teklif ettiğini belirtir. Böylece Türk sinemasının ilk kadın oyuncularından Bedia Muvahhid adı oluşmaya başlamıştır. Uzun yaşamayan Ahmet Refet Muvahhid 1927 yılında vefat etmiştir. Baki Sarısakal, "Sahneye Çıkan İlk Türk Kadını Afife Jale", www.bakisarisakal.com/sahneyecikanilkturkkadini.pdf; Giovanni Scognamillo, *Türk Sinema Tarihi*, Kabalcı Yayınevi, 2. bs., İstanbul, 2003, s. 48; Müjgan Yıldırım, *Türk Sinemasında Kadınlar "Bedia Muvahhit"*, (Film VHS Video Kaset), Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Sahne ve Görüntü Sanatları Anabilim Dalı Sanatta Yerlilik Tezi, İstanbul 1999. Giovanni Scognamillo'nun çalışmasında Aktör Ahmet Refet Muvahhid Bey'den hiç söz edilmemesi ve Bedia Muvahhid'in yazarın ifadesi ile "Özel Konuklar" arasına alınmaması pek manidar bir tarzdır.

⁵⁵ earsiv.sehir.edu.tr

⁵⁶ *İzmir'e Doğru*, s. 295.

sahibi ve mesul müdürü H. Vasif Bey'den kaynaklanmaktadır. Çünkü H. Vasif Bey, 25 Nisan 1920 tarihinde yayınlanan "Hak ve Hakikat Daima Hâkimdir" adlı baş makalesini 23 Nisan 1920 tarihinde Balya'dan gönderdiği anlaşılıyor.⁵⁷

B- Akhisar-Salihli Yolculuğu

Muvahhid Bey'in 5-6 Mayıs 1920 tarihinde Salihli'den yazdığı ve "Ankara'dan Mektuplar Akhisar'dan Salihli'ye I" adlı ilk mektubu 12 Mayıs 1920 tarihli 61 nolu İzmir'e Doğru gazetesinin birinci ve ikinci sayfalarında yayınlanmıştır. Muvahhid Bey yolculuğunun başlangıcı olan Balıkesir'den Akhisar'a muhtemelen tren ile geldi. Burada kimlerle temas etti, neler yaşadı bunu bilemiyoruz. Bahsettiği önceki mektubuna ulaşılabirse belki yolculuğunun Akhisar kısmı hakkında bilgi edinilebilir. Ama Alaşehir'de konakladığı otel hakkında bilgi verirken "Buradaki otel hayatımız da Akhisar'ın aynı! Belki daha fena! Ne yapalım, karilerimize hizmet etmek istiyoruz" diyerek Akhisar'daki otel hakkında bir kıyaslama bilgisi vermektedir.⁵⁸

Muvahhid Bey 5 Mayıs 1920 sabahı araba ile Akhisar'dan ayrıldıklarını vakit erken olduğundan kimsenin evinden çıkmadığını, kasabanın pazarı olmasından dolayı çalışkan köylüler ile bilhassa zavallı, cefakâr köylü kadınlarının fazlaca göze çarptığını söylüyor. Akhisar'ın bağ mıntıkasını seyrederek ve güzel bir bahar sabahında bir hayli yol aldıktan sonra saat iki buçukta Göl Marmara nahiyesinin merkezine vardık. Akhisar'a bağlı olan nahiye çepeçevre bağ ve palamutluklarla çevrili şirin bir yerdir. Fakat arkasında Yunan askerlerini saklayan dağların eteğini uzunlamasına bezeyen evler, binalar maalesef boş, ticarethaneler kapalıdır. Çünkü burada herkes rezil ve kudurmuş düşmanı kovmakla meşguldür. Namus ve şerefini çiğnetmemek isteyen bir milletin yapacağı en tabii iş budur. Her gün komşu köyleri bin türlü kötülükle imha eden ve aşağılayan, ekilmiş yüzlerce dönüm arazinin mahsulünü süvari hayvanlarına çiğneten ve yediren Yunan canavarları buradan çekilmedikçe Türkler için huzur ve mutluluk kolay değildir. Göl Marmara ahalesinin din ve vatan savunması uğrunda gösterdikleri vatanseverlik ve fedakârlıklar hayret verici ve takdire şayandır. Güzel bir nahiye olan Göl Marmara dokuz köy ile küçük bir nahiye merkezinden ibarettir. Toplam nüfusu 8000 hane (40.000 kişi) kadardır. Nahiye merkezi takriben 800 hanede 4000 nüfus barındırırken bunun 150 hanede 400'ü Rumlara aittir. Başlarında Papazları olduğu halde bütün teşkilatı ile hala Türklerin sağladığı ortamda yaşayan hatta kılına bile dokunulmayan Rumlar bile Yunanlıların yaptığı vahşetleri kınamakta ve şiddetle telin

⁵⁷ *İzmir'e Doğru*, s. 271-272. Bu arada *İzmir'e Doğru* gazetesinin haberinden (12 Mayıs 1920) Balıkesir'de "Hak Yolunda" adıyla haftada üç defa olmak üzere bir gazetenin daha yayınlandığını öğreniyoruz. *İzmir'e Doğru*, s. 295.

⁵⁸ *İzmir'e Doğru*, s. 316.

etmektedirler. Yunanlılar işgal ettikleri köyler ahalisini tarlalarına gitmekten bile men ederken, Göl Marmara Rumlarının burada sahip olduğu hürriyet ve mutluluk, hangi milletin daha tamamlayıcı ve kabiliyet-i idareye sahip olduğunu açık ve canlı bir surette gösterir. Medeni devletler başımıza dünyanın olanca musibetlerini yağdırsın biz Türkler vakar ve şefkat düsturundan yine ayrılmayacağız, şanlı ve parlak tarihimizi daima böyle nezih bir halde yaşayacağız.

Göl Marmara nahiye merkezinde üçer sınıflı erkek ve kızlara mahsus iki iptidai mektep vardır. Mektepler bina ve tahsil itibariyle muntazam ise de en küçük yavrular bile vatanın kurtuluşu ile alakadar oldukları için düzenli olarak devam edememişlerdir. Ama hiçbir endişesi olamayan ve en geniş bir hürriyete sahip olan Rum vatandaşlarımız kiliselerinin bitişiğindeki mekteplerinde bütün çocuklarını gürül gürül okutmaktadırlar. Göl Marmara vakıfları meşhurdur. III. Sultan Mehmet'in sütanası Halime Hatun tarafından burada kargir medrese, imaret, hamam, misafirhane gibi vakıf müesseseleri inşa ettirilmiştir. Bunlara bir çok karşılık gösterilmiştir. Fakat zamanla satılmamak şartıyla vereselere bırakılan yapıların şekilleri değişmiş, bugün şayan-ı tetkik vaziyet ortaya çıkmıştır. Bizde vakıflar meselesi en korkunç ve güçlkle halledilen konulardandır. Büyük Millet Meclisi bu konuyla uğraşmaya zaman bulur da dini ve çağdaş bir bakışla bunu tetkik ederse memleket için pek hayırlı bir inkılap yapmış olacağı şüphesizdir. Göl Marmara'da kadim Türk tarzı mimarisinde inşa edilmiş tek kubbeli bir cami-i şerif vardır. Vakf-ı Şah Huban olduğu öteden beri rivayet edilen bu müessese hakkında tarihi inceleme yapmaya vakit bulunamamıştır. Nahiye ahali durumu tamamıyla anlamaktadır. Aralarında en ufak bir ihtilaf bile baş göstermemiştir. Buranın ahali de (Damat) Ferit Paşa'nın ve yol gösteren arkadaşlarının hainane teşebbüslerini nefretle görmektedir. Bilhassa kendilerini arkadan vurmak isteyen Anzavur'a lanetler savurmaktadırlar. Muvahhid Bey Göl Marmara ile ilgili gözlemlerine şu cümleleri eklemektedir: "Mamafih evvelki mektubumuzda da yazdığımız veçhile milli vahdet avn-ı ilahi ile katiyen haleldar edilmeyecek, bu vahdet yaşayacak ve yaşadıkça da düşmanlar kahrolacaktır."

Göl Marmara'da yarım saat kadar kaldıktan sonra Salihli'ye doğru hareket ettiler. Gittiğimiz yerler oldukça sa'bülmürurdur. Düşmanın kahpece kurduğu pusu yerlerini, mevkillerini karşıdan seyrettik. Milli Müdafaa kahramanlıklarına sahne olan Bintepeler, Bozdağlar büyüklük bakışları ve gururumuz önünde mütebessimane ve hakimane yükseliyor. Marmara'nın meşhur gölü de artık görüldü. Bu gölün çevresi seri bir hareket ile bir günde dolaşılabilir kadar büyük ve sahilleri eğri büğrüdür. Suyu tuzlu olup burada her tür balık üretilir. Etrafındaki köyler ahalisinin sıtmadan fazlaca muzdarip olduğunu söylüyorlar.⁵⁹ Bu durumda nahiyeye adını veren gölün bölge halkına sağlık açısından zarar

⁵⁹ *İzmir'e Doğru*, s. 293.

verdiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Yazarın arabası göl civarı kurutulduktan sonra oluşan yeşil ovalarda merhaleleri kat etmeye başladı. Ovalar mumbit ve verimli araziye kucaklıyor. Yeşil mahsulün her türü olgunlaşmaya yaklaşmış, bizi zirai ve iktisadi durumumuz hakkında iyimserliğe sevk etmiştir.

İngiliz Tarihçi ve Arkeoloji uzmanı Henry Christmast, 1851 yılında basılan eserinde Manisa, Sard, Papazlı (Yaklaşık 100 haneli Rum köyü) ve iki Türk köyünü geçtikten sonra Strabon'un Koloe Gölü dediği Gygaie Gölü'ne (Marmara Gölü) ulaştığını, gölün etrafını dolaşmak yaklaşık iki saat alacağını, doğu kenarında bazı balıkçı kulübelerinin bulunduğunu, kıyıya bağlanmış birkaç tekne gördüğünü, gölün balık açısından zengin olduğunu belirtir. Gölde kuğu, kartal, martı gibi kuşlar gördü. Marmara adlı yerleşim yerine geldiğinde hanın önünde kirli, pejmürde bir Avrupalıya rastladığını, onunla konuştuğunda Sultan'dan sülük tekeli alan ve servet yapan bir İtalyan olduğunu anladı. Anadolu ovalarında sülügün oldukça bol olduğunu belirtir. Marmara iki camili, köylere özgü havasıyla hoş bir yerdir. Manzarası tam İngilizlere göre olup insanları nazik ve yardım severdir. Çizim yaparken bir kaçı etrafıma toplandı, camileri ile diğer nesnelere tanıyınca el çırparak "çok iyi" diye sevinç gösterisinde bulundular.⁶⁰ İngiliz Arkeolog ve tarihçinin belirttiği gibi XIX. yüzyılın ortasında Rumların Göl Marmara'da olmadığını anlıyoruz.

Gölden sonra Salihli hududunda Kemerdamları köyü karşısındaki güzel bir ağaçlık yere indik. Orada taze bir kahve içtikten ve biraz dinlendikten sonra Salihli'ye doğru yol aldık. Bu kazanın ovası cidden geniş ve arazisi verimlidir. Ekinler ise pek mükemmeldir. Artık ufuk kararmaya başladığı sırada önümüze Gediz Çayı çıktı. Gediz nehri yakınındaki Murat Dağı teferruatından Şabhane eteğinden çıkar, kuzeyden güneye doğru akar, Uşak'tan 20 kilometre mesafede Derbent köyünden geçerek Uşak'ın 30 kilometre batısında Aydın Vilayeti'ne dahil olur. Alaşehir Çayı ile birleştikten sonra Salihli, Kasaba (Turgutlu), Manisa ve Menemen kazalarına uğrayarak İzmir Körfezi'ne dökülür. Aydın vilayetince Gediz önemli bir nehirdir. Gediz Nehri'nin akıntı değişiklikleri bizi Salihli'ye varabilmek için beyhude saatlerce dolaştırdı. Nehrin üstünde köprü yoktur. Akıntıya karşı durmak şimdiye kadar belki akla gelmemiş, bu yüzden yolcular nehrin geçme imkanı verdiği geçitleri bulmak için hep dolaşmaya, mantıksız ve zikzak yürümeye mecbur kalmışlardır. Kış mevsiminde daha büyük bir mesele olan Gediz nehrinden biz bu sefer nisbeten ucuz kurtulabildik. Fakat bizi takip eden araba tam çayı ortasında kuma saplandı. Faziletli arkadaşımın (Yardımlaşın... Maide Suresi, Ayet: 2) ihtarı olmasaydı zavallı araba kenara çıkamayacaktı. Gediz nehri'ni geçtikten sonra yoluna devam eden Muvahhid Bey, "Akşam saat bir buçukta Salihli

⁶⁰ Henry Christmast, *İstabil ve Ege Yollarında*, Çev. Mustafa Özbaş, İstanbul, 2012, s. 125-126.

kasabasına girdik” demektedir.⁶¹ Ama ne bu mektubunda ne de bundan sonra yayınlanacak olan mektubunda Akhisar gibi Salihli hakkında da bilgi vermediğini vurgulamak gerekir. Sadece “Alaşehir mevki’i, memuriyet itibarıyla Salihli’ye çıkamaz. Mamafih merkezin ticareti öbüründen yüksektir” demektedir.⁶² Büyük Taarruz’u müteakip Alaşehir üzerinden Salihli’ye gelen Halide Edip Hanım, Salihli’nin 8000 yapısından yalnız birkaç yüzünün kaldığını, karargâh olarak kullanılan binanın avlusuna girdiği zaman çeşmede subayların ellerini yüzlerini yıkadığını gördüğünü, kendisinin de çeşmeye yaklaşarak susamış bir inek gibi durmadan su içtiğini belirtir. Garnizon komutanının emir eri onu şehrin öbür yanında ayakta kalan nadir evlerden birisine götürdüğünü, orada eski Türk usulü bir odaya alındığını, sedirlerin beyaz örtülü, perdelerin beyaz, mumlar altında iki kadının kendisini candan karşıladığını, ama Sarıkız Madensuyu önündeki facianın etkisiyle başının döndüğünü, dizlerinin titrediğini belirtir. Ayrıca Salihli kadınlarından Yunanların yaptıkları vahşeti gece boyunca dinlediğini yazar.⁶³ Falih Rıfki Bey, Halide Edib’in de içinde olduğu İstanbullu gazetecilerle İzmir’den Bursa’ya giderken 29 Eylül 1922 tarihinde Kasaba’dan sonra Urganlı, Ahmetli ve Mersinli köylerinde yaşananları içleri sızlayarak dinledikten sonra Salihli’ye geldiklerini, buranın kırk senede büyümüş, güzel, mamur bir kaza olduğunu, halkının çalışkan ve münevver olduğunu, harabeler arasında bir sıra yanmış fabrikaların demir ve makine enkazının göze çarptığını, cami, otel, han gibi büyük binalardan başka 3000’e yakın ev, beş yüze yakın dükkan yandığını, yalnız İstasyon etrafında Hıristiyan evlerinin bir kısmının yerinde olduğunu, buralara da muhacirlerin yerleştiğini belirtiyor. Salihli yangından önce feci bir serüven yaşamıştır. Bir Türk süvari müfrezesi kasabaya gelmesi ile büyük sevinç yaşanır. Ama süvariler kasabanın dışında düşman kalıp kalmadığını kontrol ederken “Ethem’le beraber hıyanet eden Çerkez gönüllüleri” ile karşılaştılar. Tam bu sırada istasyona kaçmakta olan 2000 silahlı Yunan askerinin olduğu bir tren geldi. Salihli’yi yeniden ele geçiren Yunan askerleri yerli Hıristiyan ahali ile beraber kasabayı yakmak dahil her türlü faciayı yaşattılar. Bu faciayı yaşayanlar arasında Hancı Mustafa ile Adem Ağa bulunmaktadır. Çerkez Ethem ile adamlarıyla Salihli’de oturuyorlardı. Yunanlılar bunları köyleri yakmak, soymak ve öldürmek için serbest bıraktılar. Köylerde sabaha kadar dövülerek öldürülen köylülerin sayısı birkaç yüzü geçmektedir. Salihli halkı iyimser ve zeki olduğu için hepsi bir iş bulup kasabalarını eskiden daha mamur hale getirmek emelindedir. Herkes “toprağımızı yakmadılar ya...” demektedir.⁶⁴ İstanbullu gazetecilerden sonra

⁶¹ *İzmir’e Doğru*, s. 294.

⁶² *İzmir’e Doğru*, s. 316.

⁶³ Halide Edip Adivar, age. , s. 237-238.

⁶⁴ Halide Edip, Yakup Kadri, Falih Rıfki, Mehmet Asım, *İzmir’den Bursa’ya*, İstanbul, 1974, s. 72-75.

İzmir'e gelen İngiliz gazeteci Grace Mary Ellison Ankara'ya giderken uğradığı Salihli hakkında savaş sonunda ev sayısı dörde indiği halde kasabada geceyi geçirmemiz için davet edildiklerini, burada 2500 kişiden iki yüz kişi kaldığını, 15-20 ailenin de camide barındığını belirtiyordu. Gazeteci dört evden birisinin düz çatısı üzerine çıktığını ve etrafındaki "iskelet şehre" baktığını ilave eder. Bu arada ikram edilen çay ve kahveyi içtiklerini, öğle yemeğini ise trende yediğini vurgular.⁶⁵

C- Alaşehir-Afyon Yolculuğu

Muvahhid Bey'in 8 Mayıs 1920 tarihinde Afyon'dan yazdığı ve "Ankara'dan Mektuplar Alaşehir'den Karahisar'a II" adlı ikinci mektubu 30 Mayıs 1920 tarihli 66 nolu İzmir'e Doğru gazetesinin ikinci sayfasında yayınlanmıştır. Geceyi Alaşehir'de geçirdiğini söyleyen yazar muhtemelen oraya tren ile geldi. Buradaki otel hayatımız da Akhisar'ın aynı, belki daha fenaydı. Karilerimize hizmet etmek istediğimiz için bu gibi zahmetlere katlanacağız. Alaşehir takriben 40.000 nüfuslu, seksen köylü bir kazanın merkezidir. İnegöl isminde yalnız bir nahiyesi vardır. Alaşehir kasabası 4000 hanede tahminen 10.000 nüfusa sahiptir. Buradaki Rum nüfus yüzde altıyı geçmez.⁶⁶ Ticaret itibariyle zengin olan kazada Müslümanlar bu noktaya hâkimdirler. İşgal zamanında (İzmir) Alaşehir Rumları pek şımarık olmuşlar. Durum değişip Türkler hayat hakkını ispat edince siyasetlerini hemen değiştirmişler. Türklere gelince onlar ne işgal zamanında ne de milli harekâtın simdiye kadar devamı müddetince vatandaşlarına hiçbir fenalık etmemişlerdir.

⁶⁵ Grace Mary Ellison, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Milliye Ankarası*, Çev. İbrahim S. Turek, byy., 1973, Milliyet Yayınları, s. 71-72.

⁶⁶ XIX. yüzyılın ortalarında Kestane Dağı eteğinde bulunan Alaşehir'e gelen Henry Christmast, birçok depremle sarsılan surlarla çevrili olan şehrin fakir ve pis olduğunu, sadece surların olduğu bölümü işgal ettiğini, servinin dışında çok az meyve ağacı olduğunu belirtir. Şehrin nüfusu 12 Türk ile 3000 Rum'dan oluşmakta olup başlıca geçim kaynağı mısır, pamuk, tütündür. Piskoposluk merkezi olan Alaşehir'in Yıldırım Bayezid'e kapılarını açmayan Bizans'ın tek Anadolu şehri olduğunu vurgular. Alaşehir isminin anlamının "Güzel Şehir" olduğuna vurgu yapan seyyah, şehrin büyük bölümünün dört küçük ucu körelmiş tepenin yamacına kurulduğunu, dükkanlar, hamamlar ve pazarların bulunduğu iç kısmının sıkışık ve pis olduğunu, pek memnun kalmamakla beraber hamamlarında yıkandığını vurgular. Henry Christmast, age., s. 130-131. Alaşehir'e girişte ve çıkışta üzümün bolluğuna vurgu yapan seyyahın geçim kaynakları arasında bu mahsulden bahsetmemesini anlayamadığımızı ve bu bilginin günümüz verilere de ters olduğunu vurgulamak isteriz. Tuncer Baykara ise antik Philadelphia adının XIII. yüzyılın başında Alaşehir'e dönüşmesini şehrin boyacılığına atfetmektedir. Osmanlıların ilk döneminde Alaşehir'in kızıl ivladisinden sancak yapıldığını, kırmızı rengin oldukça çok kullanıldığını, Türk kırmızısının esasının da kökboya olduğunu belirtmektedir. Bu yüzden Alaşehir Anadolu'nun boyacılık merkezlerinden birisidir. Tuncer Baykara, *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar*, İzmir, 1992, s. 172-173.

Alaşehir Metropolitliği Rumluk zamanında çok mühimdir. Hatta rütbesi ve mıntıkası İzmir'den daha büyüktür. Rumların burada da kiliseleri ve mektepleri vardır. Alaşehir mevkii ve memuriyet itibariyle Salihli'ye çıkamaz. Mamafih merkezin ticareti öbüründen yüksektir. Alaşehir'de arazi bölünmemiş, sınırlı birkaç zenginin elinde kalmıştır. Ahali araziden ya ortalıkla veya kira suretiyle yararlanabilmektedir. Burada bağcılık meşhur olup kaza dahilinde 20.000 dönüm bağ olduğu söyleniyor. Bu bağlardan senevi temin edilen üzüm miktarı 70.000 kantar tahmin edilmektedir. Hilal-i Ahmer Cemiyeti dört ay evvel Alaşehir'de muntazam bir hastane kurmuştur. Cemiyetin gerek hastaların tedavisinde gerek muhacirinin iaşesinde gösterdiği hizmet ve fedâkarlık takdire şayandır. Memleketin Gureba Hastanesi de Hilal-ı Ahmer idaresine verilmek suretiyle istifade daha ziyade artmıştır. Alaşehir'de ikisi iptidai, biri idadi olmak üzere resmi üç mektep vardır. Kira binada barınan idadi hariç olmak üzere diğerlerinin binası oldukça muntazamdır.

Alaşehir'in Sarıkız maden suyu meşhurdur. Fazla miktarda çelik içeren bu su kum ve ciğer hastalıklarına yararlıymış. Şimdiki durum (ahval-i malume) ortaya çıkana kadar bu su süslü şişeler içinde Avrupa'ya ihraç edilirdi. Belediyeye ait olan su ile kendisi meşgul olmaz, müteahhitlere ihale eder. Belediye bundan yirmi sene evvel Atnaşule? isminde bir Rum'a ihale etmiş ve senevi 320 (birim yok) üzerinden kontrat yapmıştır. Fakat on beş seneye varan ihale müddeti zarfında para farkları göz önüne alınmadığı gibi ihale işinde de Belediye ve İdare Meclisi'nin karar ve tasdiki aranmamış olduğu için şimdi feshine teşebbüs edilmektedir. Rum müteahhit maden suyu yüzünden pek çok servete sahip olmuştur. Suyun bulunduğu yer kasabanın güney doğusunda olup beş dakikalık mesafededir. Asıl kaynak kargir bir bina içine alınmış, dışında da umuma mahsus çeşmeler bırakılmıştır. Fakat çeşmelerin suyuna karışım olduğu için diğeri kadar halis değildir. Bunun yanında bir de kaplıca vardır ki suyu 28 derece sıcaklığa sahiptir. Üçü erkeklere ikisi kadınlara mahsus olmak üzere beş havuzu bulunmaktadır. Binası kargirdir. Kaplıcanın suyu kasabanın güneyindeki İncedağ'dan çıkar ve borular vasıtasıyla maden sularının yanına getirilmiştir.

Osmanlılar döneminde Yıldırım Bayezid, Alaşehir'i fethettikten sonra buraya kargir güzel bir cami-i şerif, hamam ve medrese inşa ettirmiştir. Fakat hamam ve medrese şimdi ortada yoktur. Yıldırım Bayezid tarafından Gazel Yakut ismi verilen timarı ile vakfedilmiş arazisi zamanla kaybolmuştur. Camiinin bitişiğine sonradan yapılan medrese ve medresenin maaşları düşük bir miktara indirilmiştir. Alaşehir'in otel ihtiyacı göz önüne alınmakta ve Evkaf Dairesi'nce Kör Ali Paşa Evkafı'ndan harap bir han arsası üzerine muntazam bir otel yapılması düşünülmektedir. Bu düşüncenin bir an önce fiiliyata geçirilmesini ve misafirlerin köhne bir Rum hanesine muhtaç kalmaktan kurtarılmasını, memleketin şerefini muhafaza adına rica ederiz. Alaşehir'de bağ hayatı pek tatlıdır. Halk Temmuz

başlarından Ağustos sonuna kadar bağlara çıkar, hususi evlerde ve köşklere ikamet eder. Bu dönemde bağdan mahsullerini keser, kurutur ve pekmez yaparlar. Eylül başlarında tekrar kasabaya dönerler. Mahsul Ramazan'a tesadüf ederse halk Ramazan vaizleri ve imamlar tedarik ederek öbek öbek nasihatlere, mukabelelere ve namazlara koşarlar.

Emir Sultan halifelerinden Şeyh Mestan (Ölüm: 870) ile Kadı Sinan (900 yılı ricalindedir) Alaşehir'de kendilerinin inşa ettikleri camilerin içindeki türbelerde defedilmiştir. Seyr ve divan sahibi Veysi ile Nesimi de buralıdır.

Nesimi'nin şu beyitleri ünlüdür.

*"Dil nazargâh-ı hudadır yıkma kalbin kimsenin
Kabe ve Merve, Safa'dır yıkma kalbin kimsenin
Ey Nesimi bir gönül yap kim bilir kimde ne var
Hakk cemali aşıkadır yıkma kalbin kimsenin"*

Alaşehir'de sekiz cami ile birçok mescit vardır. Bu kasaba geçen ki mektubumuzda yazdığımız gibi Ağustos Kongresi'nin toplanma yeri olmuş, kuzey, doğu ve güney cepheleri harekâtına burada bir birlik ve düzen verilmiştir. Kongrenin başkanı bugün Bursa Valisi olan Hacim Muhittin Bey, katibi Balıkesir delegesi ülemeden ve Meclis-i Milli azasından Abdulgafur Efendi idi. Kuva-yı Milliye'nin faaliyetleri hakkında bilgi almak için heyet-i idareye müracaat edilmişse de vaktin pek erken olmasından kimseyi bulmak mümkün olmamıştır. Yazar kasabayı sabah bir saat kadar dolaştıktan sonra trenin kalmak üzere olduğunu işitince soluğu istasyonda aldık demektedir. Alaturka saat dördü çeyrek geçe hareket ettik. Şimdi bağları ve bağların içindeki evleri seyrediyoruz.⁶⁷ Muvahhid Bey Alaşehir'e geldiği zaman temas kurmadığını anladığımız Kaymakam Bezmi Nusret Bey idi. Ondan nerdeyse bir yıl önce Alaşehir'e gelen (7 Mayıs 1919) Kaymakam, hükümet konağının Mithat Paşa'nın Aydın Valiliği zamanında yapıldığını, saat dokuz olduğu halde dairede kimsenin olmadığını, bir saat sonra tek tük memurların gelmeye başladığını, konağın bahçesinin otlarla kaplı olduğunu, köylerle irtibatın olmadığını, hatta makam telefonun bile işlemediğini, bütün birimlerin konak ve çevresinde olduğunu belirtmektedir. Alaşehir'deki bir yıllık çalışmaları hakkında bilgi veren Bezmi Nusret Bey, İzmir'in işgali ve Yunanları sergiledikleri vahşet üzerine muhacirlerin Alaşehir'de toplandığını, onlara dağıtılmak üzere İstanbul'dan çok miktarda un, kaşar peyniri, battaniye ve eski elbiseler gönderildiğini, malzemelerin Jandarma Kumandanı Ziya Bey vasıtasıyla adilane dağıtıldığını, Dr. Seyfettin Bey'in idaresinde Hilal-i Ahmer Şubesi'nin açıldığını ilave eder.⁶⁸

⁶⁷ *İzmir'e Doğru*, s. 316-317.

⁶⁸ Bezmi Nusret Kaygusuz, age. , s. 154-155, 190.

Halide Edip Hanım Büyük Taarruz sırasında Uşak'ta Yunan ordusu Başkomutanı General Trikopis'i Mustafa Kemal Paşa'nın huzurunda gördükten sonra sarp yollardan güneş doğarken Alaşehir'e indi. Şehrin adeta bir kül yığını gibi yanık alanlarla dolu olduğunu, ne Türklerin ne de Yunanlıların ölülerini gömecek vakit bulamadığını gördü. Karargâhın bir düzlükte birkaç binadan oluşan Sarıkız Madensuyu denilen yerde olduğunu, bu binaların yangından kurtulmuş tek bina olduğunu, şehri hep insan eti kokusu gelen bir fırın gibi hatırladığını belirtir. Dağlara kaçabilenler halkın dışında özellikle kadınların Yunan ordusu tarafından sürüklenip götürüldüğünü işitti. Bir subayın yardımıyla içi boş madensuyu şişeleriyle dolu karanlık ve pis bir odada yattı.⁶⁹ Falih Rıfki Bey ve arkadaşları 30 Eylül 1922 tarihinde Alaşehir'e ulaştılar. Gördüğü manzara karşısında Falih Rıfki Bey "Alaşehir, Anadolu'nun bütün şehirlerinden daha ziyade yandı ve onun faciasını dinleyen adam, uzun müddet Manisa, Kasaba ve Salihli isimlerini bile unutmuyor" demektedir. Sözlerine devam eden yazar Alaşehir bir toz halindedir, hiçbir kasaba Alaşehir kadar öldürülmemiştir. Bir doktor ile susuz çeşmeler arasından yukarıya doğru çıkarken "Şu sırta kadar çıkmazsak, kabil değil faciayı tamamıyla göremezsiniz" diyordu. Alaşehir'de hiç insan yok. Sadece kasabanın kuytu bir köşesinde enkaz arasında yanmış cesetler arasından analarını ve babalarını seçmeğe uğraşan kimsesizler görülüyor. Alaşehir'de yaşananları akşam kasabaya yarım saat uzaktaki Sarıkız ılıcalarının barakalarında ihtiyar bir Alaşehirli denleyebiliyoruz: Ayın otuzunda telaşa düşen Yunanlıların Afyon düşünce gözleri döndü. Kapı kapı dolaşıp 1500 kasabalıyı tuttular, tren ve yaya olarak İzmir'e doğru götürdüler. Sokaklarda bayraksız borusuz bozgun taburları geçmeye başladı. Yerli gavur onları kuduz gibi üstümüze saldı. 4 Eylül'de dört yerinden kasabaya ateş koydular. Arkasından bir de sert rüzgar çıktı. İşte böyle kül olduk. 10.000 nüfusumuz vardı, şimdi 5000 kaldık, 3000'den fazla kadın çocuk dağda bayırda açıkta yatıyor. Yazar 4500 evli mamur bir kasaba olan Alaşehir'in harabeler arasındaki eski halini bina enkazına bakarak tasavvur etmenin mümkün olduğunu belirtiyor. Yunanlılar ve yerli Rumlar yangın sırasında süngü ile 600 kişi öldürdüklerini, şimdiye kadar köylerde ve kasabada 200'ün üzerinde yanmış ceset bulunduğunu ilave eder. Uşak'ta yeterli zaman bulamayan tahrip taburu, Alaşehir'i son akçesine kadar soydu, son evine kadar yaktı, yakalayabildiği kadar insanı kesti ve ateşe attı. Sadece Manamak istasyonunda 300 Türk çocuğu öldürdü. Alaşehir halkının bir çoğu yabancı olduğundan yakılan diğer kasabalara nazaran daha çok dağılma tehlikesi vardır. Hatta şimdiden bir çok kimse yerleşmek amacıyla Anadolu'nun başka yerlerine göçmüşlerdir. Bunun sebebi de meskensizlik ve işsizliktir. Akşam kapının önüne oturan yazar yarı karanlıkta yıkık bir minare gürültüsünün öyle bir hüznü var ki akşamın ve gurbetin bütün hüznü onda

⁶⁹ Halide Edip Adıvar, age. , s. 234-235.

yoğunlaşmış gibiydi demektir. Ayrıca yazar Alaşehir'den İzmir'e doğru götürülen kadın, çocuk ve ihtiyardan bir kafilenin yaşadıklarını anlatmakta ve Manisa yakınlarında "Yere yatınız" komutu ile gelen kurtuluşlarını hikâye etmektedir.⁷⁰ Gazeteci G. M. Ellison Salihli'den sonra trenin zengin bir kasaba olan Alaşehir'de durduğunu, kaynak suyu bol olan bu yerde 4800 evden sadece 100'ü kalmıştır. Kadın ve çocuklar tamamen silinip süpürülmüşler. Burada bir meşe ağacını gövdesinde güzel yazıları ile felsefi düşüncesi olan bir hocanın yaşadığını ama görüşme fırsatı bulamadığını belirtir.⁷¹

Yazar güzergâhımıza tesadüf eden Ginlek-Kinlek istasyonuna yaklaşırken ekilmemiş çorak arazi parçaları (ovalar) gözüme çarptı. O istasyonda duran vagonların içindeki birçok çuvallar dikkatli bakışları celp ediyordu. Muvahhid Bey sorduğunda bu arazinin meyan kökü arazisi olduğunu, vagonlardaki yükün de bu köklerden ibaret olduğunu söylediler. Yazar attar dükkânlarında ufak kutular içinde itina ile saklanan meyan kökünün kaynağının burası olduğunu öğrendi. Kendi ifadesi ile "Meğer bu mübarek köklerin menbaı burası imiş!.." demektir. Okuyucularımızın müsaadesi ile biraz ayrıntı verelim. Buralarda meyan köküne en çok "payan" derler. Binlerce dönüm arazi meyan kökü ile dolu olup imar ve imarı yoktur. Doğada Hüdayi nabit olarak yetişir. Forbes İngiliz Kumpanyası beş sene müddetle meyan arazisini sahiplerinden kiralar. Kaldırıldığı kökleri vagonlarla naklettirir. Demiryolu hattı boyunda bulunan Ginlek-Kinlek?, Beylikli, Durasınlı, Taytan köyleriyle Salihli, Sard, Ahmedli, Kasaba, Menemen arazisi hep bu kumpanyanın elindedir. Dönüm itibariyle kumpanyanın verdiği icar bedeli aynı düzeyde değildir. Şahsa ve mevkie göre değişiklik gösterir. Eğer arazinin sahibi zengin ve nüfuzlu ise ona verilen icar parası yüksektir. Fakat fakir ve zavallı ise dönüm başına hem de beş sene için takdir edilen bedel 20, 30 guruştan ibaret kalır. Kumpanya kökleri o civar amelesine çıkartıp, onlardan satın alır ve dışarıya sattırır. Okka başına ameleye verdiği 2-3 kuruştur. Akşama kadar bir amele 20-60 okka kök çıkarabilir. Bir senede çıkarılan köklerin miktarı ise takriben 7-8 milyon okkadır. Kök çıkarma işlemine Ekim ayında başlanır ve Mart sonuna kadar devam edilir. Meyan kökü tıpta kullanılmaktadır. (Arabistan'da meyan kökünden şerbet yapılır ve Türklerin ayran içtiği gibi bol bol içilir. Buna da meyana süs derler) Avrupa'ya özellikle de Amerika'ya sevk edilir. Amerika'da kökler sigara ağızlığı uzunluğunda kesilerek kâğıtlara sarılır. Burada okkasına iki kuruş verilen köklerin kesilmiş bir tanesini bir franka kadar satarlar. Amerikalılar sigara içmemek ve ağızlarını tatlandırmak için genellikle meyan kökünü meme gibi emerler. Meyan kökünden bir tür bal da imal edilir. Ayrıca İngilizlerin Söke'de bir fabrikası bulunmaktadır, burada kökleri tesviye ederler ve paketlerler. İkinci ve

⁷⁰ Halide Edip, Yakup Kadri, Falih Rıfki, Mehmet Asım, age. , s. 76-80

⁷¹ Grace Mary Ellison, age. , s. 71.

üçüncü derecede olanların da balını alırlar. İzmir yoluyla dışarıya sevk edilenler odun halinde, Söke'den sevk edilenler ise paket veya bal halinde ihraç edilir.

Ginlek-Kinlek? İstasyonu ile Gönas-Künas? İstasyonu arası dağlıktır. Demiryolu kumpanyası bu dağları köstebek gibi delmiş, 30 kilometrelik bir mesafede 23 tünel açmıştır. Tünellerin sık sık karşımıza çıkması, bizi karanlık ve duman içinde bırakması oldukça canımızı sıktı. Sonunda Elvanlar istasyonuna geldik. Tren burada bir saat kadar vakit geçirdi. Sonra İnay, Karakuyu'dan sonra akşam alaturka saat biri çeyrek geçe Uşak istasyonuna ulaştık. Uşak kaza merkezi karşıdan yıldızlar gibi parıldıyordu. Burasını ziyaret bizim için pek faydalı oluyordu. Maalesef tren gece kalmadı. Saat dört buçukta yola çıktık. Bununla birlikte bu kasaba hakkındaki tahkikatımızı da arz edelim: Uşak, Kütahya müstakil sancağına bağlı olup, 105.000 nüfusa sahip büyük bir kazadır. Merkezin nüfusu 23.000 kadardır. Kazanın Ulubey, Karahallı, Sivaslı, Banaz adlarında dört nahiyesi vardır. Kazadaki Rum ve Ermeni nüfusu 1500'den ibarettir. Uşak kazası öteden beri halıcılıkla, milli mensucat ile şöhret kazanmıştır. Uşak merkezde 2000 halı destgâhi, 3 iplik ve şayak fabrikası, 25 boyahane mevcuttur. Sadece halıcılık sayesinde hariçten memlekete bir senede 3 milyon lira girmiştir.

Uşak, Alaşehir ile kıyas edilemeyecek kadar mamur, yolları muntazam, merkezi haritaya göre tanzim edilmiş pek güzel, verimli bir kasabadır. Ovası büyük, ziraati ilerlemiştir. Bilhassa palamut, afyon ve çeşitli hububat ihracatı bu civar kazalarından daha fazladır. Uşak'ta bir leyli medrese "Darü'l-hilafet'il-Aliye Medresesi", bir idadi, dört erkek, iki kız ibtidaiyesi, birkaç hususi mektep, 24 cami-i şerif ile birçok mescit, hayır ve resmi yerler vardır. Bu kazada arazi taksim edilmiştir. Fakir bir kimse bile yiyeceği buğdayını elde edebilecek tarlaya sahiptir. Bilhassa Uşak'ın Kuva-yı Milliye uğrunda faaliyetleri ve fedakârlığı pek yüksektir. Şark Cephesi'nin⁷² Heyet-i Merkeziyesi'ne karargâh olan bu hamiyetli kaza vatan

⁷² Sivas Kongresi tarafından merkezi Ankara'da bulunan XX. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'ya Garbi Anadolu Kuva-yı Milliye Kumandanlığı görevi verildi. Ali Fuat Paşa da Garp cephesini iki muntıkaya ayırdı. Eskişehir havalisi kumandanlığına Süvari Kaymakamı Atif Bey'i, Afyonkarahisar ve havalisi kumandanlığına 23. Fırka Kumandanı Kaymakam Ömer Lütfi Bey'i atadı. 23. Fırka öteden beri Afyon'da idi ve mevcudu 40-50 neferden ibaretti. Fırka önce Alaşehir'e nakledildi sonra 8 Ocak 1920 tarihinde kumandanlığına Kaymakam Aşir (Atlı) Bey getirildi. İngilizler 23. Fırka'nın Alaşehir'de bulunmasından rahatsızdı. Bu yüzden Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa ile Erkan-ı Harbiye Reisi Cevat Paşa'ları istifaya mecbur ettiler. Öyle anlaşılıyor ki 23. Fırka bundan sonra Uşak'a nakledilmiştir. Bezmi Nusret Kaygusuz, age. , s. 186-190. Yarbay İzzettin (Çalışlar) Bey anılarında 19 gün XX. Kolordu Komutan vekilliği yaptıktan sonra Garp Cephesi Komutanı Ali Fuat Paşa'nın emri ile Antalya-Muğla Havalisi Komutanlığı'na atandığını, Antalya'ya gitmek üzere Afyonkarahisar'a vardığında Uşak'ta bulunan 23. Fırka Komutanlığı'na tayin olduğunu öğrendiğini ve 1 Ağustos 1920 tarihinde sınıf arkadaşı Aşir Bey'den görevi Uşak'ta

savunması için nakden 200.000 lira yardım vermiştir. Mal ve diğer bağışlar bundan hariçtir. Akhisar'dan itibaren herkesin övgüyle bahsettiği ve gıyaben tanıdığımız Uşak, ruhumuzda en iyimsen tesir icra eden müstesna bir yerdir. Bu hamiyetli memleketi karşıdan hürmetle selamlayarak yolumuza devam ettik.⁷³ Bütün geceyi Salihli'den beri ağırlaşan trenin iç tırmalayan gürültüsü arasında uykusuz bir halde geçirdik. Ertesi sabah alaturka saat bir buçukta Karahisar-ı Sahip Livası merkezine ulaştık.⁷⁴ Muhabir Muvahhid Bey, Akhisar ve Salihli'de olduğu gibi Afyon hakkında da bilgi vermemektedir. Burada kimlerle temas etti, nereye hangi vasıta ile gitti bunu bilemiyoruz. Ama İzmir'e Doğru gazetesi mektuplarını "Ankara'dan Mektuplar" başlığı ile yayınlaması sanki Ankara'ya gitmiş izlenimi uyandırmaktadır.

Halide Edip, "İzmir'den Bursa'ya" giderken Uşak'a iki saat mesafede olan İnay köyünde durduklarını, halkın taşlar arasında yaşadığını, köyün imamının soğuktan titrediğini gördüğünü belirtir. İmam yaşananları anlattıktan sonra ihtiyaçlarını sıraladı. Sonra Uşak depolarında buğday ve yapı malzemesi varmış, halk açlıktan ve evsizlikten ölüp gidiyor, İsmet Paşa'nın ayağını öptüğümüzü, bize yardım etmesini söyleyin dedi. Sonra imam bize Himmet adında küçük bir rehber gönderdi. Yedi yaşında öksüz kalan Himmet'i hayatta en çok üzen Kuzgundere'de Yunanlı askerlerin onu yatırıp kesmek istemesi ve sonra da mandalarını almasıydı. Halide Edip, 12 yaşında olan Himmet'in öyküsünü detayla anlatmaktadır.⁷⁵ Mehmet Asım (Us) ise "Yunan Ordusunun ve Hükümetinin Mesuliyeti" başlıklı yazısında Yunan kundakçıların insanlara yaptıklarını bir bir anlattıktan sonra birçok yerde mezarlıkları bile yaktıklarını, hatta mezar taşlarını kırdıklarını belirtir. Uşak dükkânlarla beraber 12000 hanelik (Nüfus 60.000) bir kasaba olup, bunun 200 hanesi Ermeni'dir. Uşak'ta yakma yıkma olayları 27 Ağustos'ta başlamış olup, 1 Eylül'de Cuma günü Eşme kazasına sirayet etmiştir. Uşak'ta gasp ve yağma edilen eşya o kadar çok ki halkın ulaşım vasıtalarıyla sevk etmeye imkân olmadığından Yunan ordusunun resmi otomobilleri ile taşınmıştır. Son aşama olarak Uşak'ta kasaba ateşe verildikten sonra Yunanlılar tarafından halk bir taraftan yangını söndürmeye çağılırken diğer taraftan Belediye tulumbasının hortumları kesilmiştir. Evlerinden çıkanlar ise katledilmiştir. Ayrıca İstasyon Caddesi üzerinde cephan deposu olarak kullanılan Cami ateşe verildiği zaman

devraldığını belirtir. İzzettin Çalışlar, *On Yıllık Savaşın Günlüğü*, Yay. haz. İzzettin Çalışlar-İsmet Görgülü, İstanbul, 2007, 3. bs., s. 517-518, 432-433.

⁷³ Milli Mücadele'ni son günlerinde Uşak hakkında bilgi için bakınız: Muhammet Güçlü, "Mülazım ve Gazetecilerin Kaleminden Milli Mücadele'nin Son Günlerinde Uşak ve Çevresi", *II. Uşak Sempozyumu (Uşak, 13-15 Ekim 2011)*, C. II, Ed. Murat Öntuğ-Yusuf İnel, Uşak, 2012, Uşak Valiliği-Uşak İli Kalkınma Vakfı Yayını, s. 597-612.

⁷⁴ *İzmir'e Doğru*, s. 317.

⁷⁵ Halide Edip Adivar, *age.*, s. 250-251.

patlamanın etkisiyle Camiye bitişik olan esirler karargâhı da ateş almış ve buradaki 450 esir yanmıştır. Buradaki esirler arasında bulunan ve ara sıra serbest bırakılarak kasabada dolaşan Midillili Nuri isminde birisinin esirlerin hepsinin yanacağını daha önce söylediğini Uşak halkı nakletmektedir.⁷⁶

Komisyonun bir başka üyesi Falih Rıfki (Atay) Bey, 1 Ekim 1922 tarihli “*Mesut Bir Kasaba*” başlıklı iyimser yazısında şöyle demektedir. Yazar Alaşehir'den sonra iki gün boyunca sarp dağ yollarını kamyonet ile zorlu bir yolculukla aştığı sırada Yunanlılar tarafından yakılan köylerin harabesini görmüştür. Köylüler anamı kestiler veya çocuğumu öldürdüler, evimizi, ekimizi, mahsulümüzü yaktılar, hayvanımızı sürüp götürdüler demiştir. İki gün sonra gece yatsıya doğru uzakta ağaçlıklar arasında birkaç ışık görüldü. Uşak'tayız. İzmir'den beri gördüğüm şu ki Anadolu Türklerinin çarşısında oturduğu, tezgâhında çalıştığı, çeşmesinden içip fırınından yediği bir kasaba yoktur. Fakat Uşak'ın ziyalarından bu kesif karaltının bir yangın yeri olmadığını anlıyoruz. Manisa ve Alaşehir gecesini görenlerin bunu keşfetmesi zor değildir. Muhakkak Uşak'ta yanmış, zira yangın ve cinayet oraya da uğramıştı. Uşak'ın bu durumda olmasına sebep “*belki süvarilerimizin çabuk yetişmiş*” olmasıdır. Kasabaya yaklaştıkça karanlıkta binalar seçilmeye başlanıyor. Bu gece yatağımızda rahat uyuyabiliyoruz. Çünkü Manisa, Turgutlu ve Alaşehir'de kalın battaniyelerimiz altında yatarken, bedbaht kadın ve çocukların üstünde yattıkları taşlar vücudumuza batıyordu. Ama Uşak'ta evlerinde uyuyan bir kasaba halkının misafiriyiz.

Sabah erkenden çarşığı görmeye gidiyorum. Sokakta çalışmaya giden insanlarla karşılaşıyorum. Uzun iki taraflı bir yangın yerinden geçiyorum. Halk burada 1800 ev yaktılar, süvarilerimiz erken yetişti, onlar yarım saat geç kalsaydı bütün Uşak yanacaktı dedi. Şükrediniz çarşınız, sokağımız, eviniz var. Yazar can ziyanınız yok ya deyince muhabiri nasıl yok, Uşak'ta bin kişi öldürdüler, yaktılar. Alaşehir şehitlerinden bile fazla dedi. Yanımızdan geçen bir genç yol ortasında bir bina iskeleti göstererek, bizim burada birkaç yüz esirimiz vardı. Gece ateşe verdiler, Türk askeri geldikten sonra enkaz arasında kemikler bulduk, demek hepsini yakmışlar. Duyduklarım dün akşamdan beri içimde hissettiğim bütün duygularımı ve şevkimi kırıyordu. Bir tanık hepimiz evlerimize kapanmıştık, Yunanlılar birkaç dinsizi “*dışarı çıkın, bizimkiler geldi!*” diye bağırınca, herkes sokağa döküldü. Yunanlılar, demek Türkler gelince böyle sevineceksiniz diyerek

⁷⁶ Halide Edip, Yakup Kadri, Falih Rıfki, Mehmet Asım, *age.*, s. 118-119, 124, 127, 129. Yunan ordusu ile Anadolu'ya gelen *Daily Telgraph* gazetesi muhabiri ise 24 Eylül 1922 tarihinde gazetesine çektiği telgrafta yangının ayrıntısını veriyordu. Muhabir “*Uşak'ta iken benzin tenekeleriyle yangın bombalarının şehir dahilinde tevzi' edildiğini kendi gözlerimle gördüm. Yunan zabıtları şehrin ihrak edileceğini bana şahsen ihtar ettiler. Ricatın ibtidasından nihayete kadar Yunanlılar kundakçılığa devam etmiştir*” demektedir. Sadiye Tutsak, ‘Milli Mücadele’de Uşak’, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 10, 1995, s. 309.

ellerine kimi geçirdilerse çoluk çocuk süngülediler ve bacaklarından tutup bu yangın yerinde ateşe attılar. İşte mesut Uşak'ın gerçek görüntüsü buydu. Bunun dışında 300 aile Yunanistan'a götürüldü ve birçoğundan hala haber alınamadı. Bunları yolda mı öldürdüler, orada mı öldürdüler belli değildir. Son gün halk tarlalara kaçtı. Türk süvarisi, Ay Bey sırtlarında görününce kadın erkek herkes kasaba yangınına söndürmeye koştu. Geçtiğimiz kasabalar biz şehirlerimizi bağlar ile yaptık, bağımızı toprağımızı yakamadılar ya bir daha yaparız diyorlardı. Uşak'ın durumu farklı, burada kasaba sağlam gibi, ama Yunanlılar buranın bağlarını yakmışlar. Üzüm kütükleri şimdi birer kömür parçası gibi görünüyor. Yazar bir kulübe kurmak kolay, fakat bir bağ nasıl yerine konur diye düşündü.

Camisiyle, şadırvanıyla, dükkânları, sokakları ve insanlarıyla tam bir Türk şehri olan Uşak'ta, pencerelerden kadınların dokuduğu halı ve seccadeler sarkıyordu. Yazar Yunanlılar buraya ne cesaretle geldiler diye kendine soruyor. Teselyalı bir Rum, niçin Uşak bağlarını yaktı. Giritli bir haydut niçin Uşak kadınlarını ateşe attı. Atinalı bir zabıt, ne hakla Uşak köylülerinin halılarını soydu ve Atina fahişelerinin ayağının altına serdi. Yazar, bir dükkânın eşiğine oturdu, dükkân sahibi raflarını göstererek burada binlerce liralık malım vardı, hepsini alıp götürdüler. Halı tezgâhını durdurmak için bin türlü baskı icat ettiler. Türk ticaretini yok etmek için bütün zenginleri soydular, sürdüler. Halıcılığı almak için gelen şirkete her türlü kolaylığı gösterdiler. Eğer bir iki sene daha dursalardı biz açıklıktan ölecektik. Birden bire hiddetlendi ve işte hepsini bunlar yaptı diyerek yerinden kalktı. Baktım çarşının içinden paçavra elbiseli askerler geçiyor. Bunlar askerlikleri bittiği halde çırak, uşak, garson ve serseri haline gelmiş kişilerdi. Bu esirleri yanmış bir dükkânın harabesine çalıştırmaya götürüyorlardı. Yanımızdaki dükkânda bir adam boş sarraf camekânını göstererek içinde mücevher, gümüş, altın vardı, son günü iki zabıt gelip çaldılar. Bu dönemde yakalanan bütün esirlerin dolakları ziynet altınlarıyla doluydu. Delik altınlar ise kesilen veya tecavüz edilen köylü kızların altınlarıydı.⁷⁷

Ankara hattı köprülerin Yunanlılar tarafından havaya uçurulması yüzünden Alaşehir'den sonra Günhanı istasyon'unda kesilmişti. Bundan sonra G. M. Ellison, Uşak'a önce dekovil sonra öküz arabası ve marşandiz ile gidebildi. Uşak'ta Vali (Kaymakam olmalı) ve kentin ileri gelenleri tarafından karşılandığını, geceyi Uşak'ta geçirme tekliflerine üç gün iki gecedir yolda olan yazar hemen kabul etti.⁷⁸ Lokomotif darlığı son haddinde olduğu gibi vagonların çoğu da Yunanlılar tarafından yakılmıştı. Ama yine de gece olduğu zaman uyumak için kadınlar marşandiz vagonuna, erkekler ise dama gidiyordu. Vali bizi bir zamanlar Kral

⁷⁷ Halide Edip, Yakup Kadri, Falih Rıfkı, Mehmet Asım, *age.*, s.81-85.

⁷⁸ Grace Ellison, *Ankara'da Bir İngiliz Kadını*, Çev. Osman Olcay, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999, s. 90-100, 105.

Konstantin'in karargâhı olan şehrin varlıklı birisinin evine (Atatürk ve Etnografya Müzesi) götürdü. Ev sahibi 20 yaşlarında genç bir delikanlı olup bir buçuk yıl kadar önce Rodos'a kaçmak zorunda kalmıştır. Bu delikanlı şimdilerde yıkılmaktan kısmen kurtulan büyük bir halı fabrikasını yönetmekteydi. Konuk odalarının Rumların soygunundan dolayı çıplaklığından özür diledi. Ama zengin ve olağanüstü halıların mobilyanın yerini yeterince doldurduğu görülüyordu. Ev sahibi Mustafa Kemal Paşa'nın kaldığı yatakta mı, Kral Konstantin'in yatağında mı kalmak istediğimi sordu. Mustafa Kemal Paşa'nın cevabını alınca her ikisini görmeden karar vermemek gerekir dedi. Çünkü Yunan kralı her an hava saldırısı olur korkusuyla büyük bir zevkle döşenmiş her türlü konforu olan bir yeraltı dairesini seçmişti. Elektrik ile aydınlatılıp, ısıtılan bu daire bir Alman siperine benziyordu. Mustafa Kemal Paşa ise birinci yani üst katta aydınlık bir odada kalmıştı. Bir süre sonra Vali, Belediye Başkanı, ileri gelenlerin bulunduğu özenli Türk yemeklerinden oluşan bir sofraya oturduk.

Öğleden sonra düzenlenen kabul resmine ilginç giysileriyle birçok ileri gelen katıldı. Milletvekilleri, hocalar, yargıçlar gibi. Yargıcın saks mavisi ipek cübbesinin sabahlık olarak kullanabileceğini düşündü.⁷⁹ Herkes ayakkabılarını girişte çıkardı ve çoraplarıyla oturdu. Sohbet sırasında herkes ulusalcılıktan söz ederken İngiltere için acı sözler sarf ettiler. O gün gece Gençlik Kulübü'nde olacak büyük bir ulusalcılık toplantısına davet edildim. Toplantı için sallanan bir merdivenle çıkılan dumandan geçilmeyen geniş bir odaya buyur edildik. Erkeklerin tümü kalpaklı olup ilk başta aralarında bir İngiliz kadını olmasını yadırgadılar. Şeyh toplantıyı açtıktan sonra ev sahibimiz benim orada bulunuşumu kendi sorumluluğum altında Ankara'ya gittiğimi ve Türkleri savaş çıkmayacağına inandırmak için geldiğimi belirtti. Sonra yazar Vali'nin çevirmenliği ile Bay Lloyd George'nin siyasetinin İngiliz ulusunun siyaseti olmadığını, Bay Venizelos tarafından baştan çıkarıldığını, hiçbir İngiliz'in Türkiye'ye karşı savaşa giremeyeceğini, halkın onu düşürmeye kararlı olduğunu belirtti. Dinleyiciler "inşallah" diye bağırıldılar. Vali gelen soruları biraz yumuşatarak çevirirken, ev sahibi dinleyicileri çok zor koşullarda İngiltere'den kendilerini görmeye gelen İngiliz kadının ziyaretinden memnun olduklarını göstermeye davet edince, eski tahta tavan ses ve alkışlarla çınladı. Yazar politikacılarının ve basının histerik yazılarına rağmen dostluk kurmanın sağlam ve pratik temelleri olduğunu düşünüyor. Misak-ı Milli'ye İngiltere'nin karşı çıkmasını gerektirecek ciddi bir neden yok diyor.⁸⁰ Toplantıdan sonra konforlu dairelerine arabalarla döndüler ve bütün gece çay ve sigara içerek sohbet ettiler. Türk subayları sohbette yeraltında yaşayan Kral Konstantin'e karşın Mustafa Kemal Paşa'yı korkusuz olarak övüyorlardı. Sokaktaki köpekler, sıkıntılarını

⁷⁹ Grace Ellison, *age.*, s. 106-107.

⁸⁰ Grace Ellison, *age.*, s. 108-109.

doğunun sessiz soyluluğu içinde karşılayabilseler ne iyi olurdu. Yarı yarıya yıkılmış kente pencerenin kafesleri arasında göz atınca, korkunç felakete uğramış acılı halktan en ufak bir yakınma sesi duyulmamasına şaşıyordu.⁸¹ Bu arada Uşaklı bir kadının ibret verici öyküsünü anlatıyor. Aç bebeğini doyuracak tek bir giysiden başka bir şeyi olmayacak kadar yoksul bir kadın, açıkta ve soğukta terk edilmiş bir kısım cephaneyi görünce, hiç tereddüt etmeden çocuğunun tek örtüsünü çıkarıp, savaş gereçlerini özenle sarmıştır. Bunu yaparken de *“Yüce Tanrım bana belki bir başka çocuk ihsan edebilir”* diye mırıldanmış ve *“ama vatanımın mutlaka, her ne pahasına olursa olsun kurtulması gerekiyor!”* demiştir.

Öğleden sonrayı talan edilmiş kentin sokaklarında dolaşarak geçirdi. Ayrıca ev sahibinin halı fabrikasını ve bir sıra evlerde işletilen tezgâhları gezdi.⁸² Yazar dokunan halılardan ve dokuyanlardan çok etkilendiğini belirtmektedir. Uzakta mezarlık soğuk iklime rağmen gelincik ve peygamber çiçekleri ile bezenmiş gözüküyordu. Ancak mezarlığa yaklaştıkça kavuk şeklindeki mezar taşlarının üzerine kurutulmak üzere bırakılan boyanmış yünlerden kaynaklandığını fark etti. Pazaryerinde son ziyaretinden beri alış verişin hemen hemen savaş öncesi noktasına çabucak ulaştığını şaşkınlıkla gördü. Bir şekilde dükkânlarını ve işlerini görecektikleri yerleri onaracak tahtaları ve aletleri bulmuşlardı. Belgesel kanıt niteliği taşıyan yanmış, yıkılmış kentler, uzuvları kesilmiş ya da yüzleri dağılmış insan fotoğrafları gösterdiler. Bu arada subaylar, belediye yetkilileri, milletvekilleri ve hocaların bitmek bilmez soruları devam ediyordu.

Hava alanına gittiklerinde görevli subay Yunanlılar tarafından sistemli bir şekilde parça parça edilen topları nasıl onardıklarını gösterdi. Ayrıca bize birkaç 75'lik Fransız havan topu bulunduğunu belirttikten sonra nezaketen de olsa *“Toplar, Lloyd George”* diye bağırdı. Subayın aralarında kendi hanımının da bulunduğu yer hizmetindeki kadın havacılarından söz etmesi G. Ellison'u memnun etti. Bunun üzerine yazar Halide Hanımdan başlamak üzere gemilerden cephane boşaltan, fabrikalarda payına düşeni yapan her kadını takdir ettiğini belirtmektedir. Mustafa Kemal Paşa'nın dediği gibi *“Kadınlar ülkenin kurtulmasında paylarına düşeni yaptılar, onu yönetmede de paylarını almalılar.”* Bu mühimmatın çoğunu Fransa'nın sağladığı sanılmaktadır. Ancak Türkler, İngilizlerden bu günkü rayiçle 5000 sterlinlik mühimmat almıştır. Türkler, İngilizler tarafından ele geçirilmiş ve kendilerine ait mühimmatın bir kısmı için ödeme yaptıkları gibi İstanbul'daki İngiliz subaylarından da silah satın almışlardır. Ayrıca Fransızlardan, İtalyanlardan, Ruslardan ve inanılması güç de olsa⁸³

⁸¹ Grace Ellison, *age.*, s. 110-111.

⁸² Grace Ellison, *age.*, s. 112-113.

⁸³ Grace Ellison, *age.*, s. 114-115.

Yunanlıların kendilerinden bile ikmal malzemesi almışlardı. Kısacası Türkler bulabildiği her yerden silah satın almışlardır.

Sonuç

Muvahhit Bey'in 5-8 Mayıs 1920 tarihleri arasında Akhisar-Salihli arasını araba, Alaşehir Afyon arasını tren ile gerçekleştirdiği seyahatinden Batı Anadolu'da yaşayan Türkler ile Rumların durumlarını net olarak öğreniyoruz. Muhabirin takip ettiği bu yolun aynı zamanda Balıkesir'in Ankara yol güzergâhı olduğunu müşahede ediyoruz. Savaş yüzünden Türklerin sosyal hayatının ve eğitiminin oldukça zayıf olduğunu, Rumların ise önce olduğu gibi rahat davrandıklarını görüyoruz. Alaşehir Rumları İzmir'in işgalinden önce gayet sakin yaşarken işgalden sonra şımarmaya başladığı, Alaşehir'e külliyetli miktarda muhacirin geldiği anlaşılmaktadır. Milli Mücadele döneminde Alaşehir'in önemli bir kasaba olduğu vurgulanmaktadır. Mesela burada Hilal-i Ahmer teşkilatının bir hastanesi bulunmakta olup Gureba Hastanesini de onlar işletmektedir. Bir kaza merkezi olan Uşak'ın Alaşehir gibi Milli Mücadele açısından önemli bir yer olduğu, Kuva-yı Milliye'ye önemli maddi yardımları dokunduğu, Batı cephesi'nin doğu kolunun merkezliğini üstlendiği görülmektedir.

KAYNAKLAR

- Adivar, Halide *Edip, Türkün Ateşle İmtihanı*, XI. bs. , Atlas Kitabevi, İstanbul, 1994.
- Aksoy, Yaşar, *Bir Kent Bir İnsan*, İstanbul, 1986.
- Antalya'da Anadolu*, 19 Kanun-u evvel 1336.
- Baran, Tülay Alim, *Vasıf Çınar ve İzmir'e Doğru Gazetesi Yazıları*, İstanbul, 2001.
- Bayar, Celal, *Ben De Yazdım*, C. 5, İstanbul, 1997, Sabah Kitapları 52.
- Baykara, Tuncer, *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı ve Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar*, İzmir, 1992.
- Chrismast, Henry, *İstanbul ve Ege Yollarında*, Çev. Mustafa Özbaş, İstanbul, 2012.
- Çalışlar, İzzettin, *On Yıllık Savaşın Günlüğü*, Yay. Haz. İzzettin Çalışlar-İsmet Görgülü, İstanbul, 2007, 3. bs.
- Ellison, Grace Mary, *Bir İngiliz Kadını Gözüyle Kuva-i Milliye Ankarası*, Çev. İbrahim S. Turek, byy. , 1973, Milliyet Yayınları.
- Ellison, Grace, *Ankara'da Bir İngiliz Kadını*, Çev. Osman Olcay, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.

- Güçlü, Muhammet, "Antalya'da Yerel Basının İlk Temsilcisi: Antalya'da Anadolu Gazetesi (19 Aralık 1920-12 Eylül 1922)" *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 25, 2012-Güz.
- Güçlü, Muhammet, "Mülazım ve Gazetecilerin Kaleminden Milli Mücadele'nin Son Günlerinde Uşak ve Çevresi" , *II. Uşak Sempozyumu (Uşak, 13-15 Ekim 2011)*, C. II, Ed. Murat Öntüğ-Yusuf İnel, Uşak, 2012, Uşak Valiliği-Uşak İli Kalkınma Vakfı Yayını.
- Halide Edip, Yakup Kadri, Falih Rıfki, Mehmet Asım, *İzmir'den Bursa'ya*, İstanbul, 1974.
- İzmir'e Doğru*, Yay. Haz. Oktay Gökdemir, İzmir, 2010, İBB. Kent Kitaplığı Dizisi: 64.
- Kaya, Erol, "Milli Mücadele Döneminde İzmir'e Doğru Gazetesi", *Turkish Studies*, Volume 3/1, Winter 2008.
- Kaygusuz, Bezmi Nusret, *Bir Roman Gibi*, İstanbul, 2002, 2. bs. , İBB Kültür Yayını 33.
- Moralı, Nail, *Mütarekede İzmir Önceleri ve Sonraları*, Yay. Haz. Erkan Serçe, İBB Kültür Yayını 35, İzmir, 2002.
- Muvahhid, "Ankara'dan Mektuplar Akhisar'dan Salihli'ye I", *İzmir'e Doğru*, 12 Mayıs 1336, No: 61.
- Muvahhid, "Ankara'dan Mektuplar Alaşehir'den Karahisar'a II", *İzmir'e Doğru*, 30 Mayıs 1336, No: 66.
- Öktem, Haydar Rüştü, *Mütareke ve İşgal Anıları*, Haz. Zeki Arıkan, Ankara, 1991.
- Özalp, Kazım, *Milli Mücadele 1919-1922*, C. I, Ankara, 1988, 3. bs.
- Sarısakal, Baki, "Sahneye Çıkan İlk Türk Kadını Afife Jale", www.bakisarisakal.com/sahneyecikanillkturkkadini.pdf
- Scognamillo, Giovanni, *Türk Sinema Tarihi*, Kabalcı Yayınevi, 2. bs. , İstanbul, 2003.
- Sevük, İsmail Habib, *Atatürk'le Beraber*, Haz. Lütfü Tınç, İstanbul, 2008.
- Sevük, İsmail Habib, *Yurttan Yazılar*, Ankara, 2002, 2. bs.
- Topuz, Hıfzı, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, İstanbul, 2003.
- Tutsak, Sadiye, 'Milli Mücadele'de Uşak' , *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 10, 1995.
- Yıldırım, Müjgan, Türk Sinemasında Kadınlar "Bedia Muvahhit", (Film VHS Video Kaset), *Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Sahne ve Görüntü Sanatları Anabilim Dalı Sanatta Yerlilik Tezi*, İstanbul 1999.
- Zorlu, Yaşar, "Mütareke İstanbul'unda Mizah Gazetesi Alay ve Politik Tavrı", *NWSA-Humanites*, C. 10, S. 1, 2015.

Resim 1: Balıkesir Umumi Manzara,
(Kaynak: [httpkatalog.ibb.gov.trkutuphane2kartpostallarKrt_011258.pdf](http:katalog.ibb.gov.trkutuphane2kartpostallarKrt_011258.pdf))

Resim 2: Bandırma İskelesi,
(Kaynak [httpkatalog.ibb.gov.trkutuphane2kartpostallarKrt_011417.pdf](http:katalog.ibb.gov.trkutuphane2kartpostallarKrt_011417.pdf))

Resim 3: Aktör Muvahhid Bey 1893-1927 (Kaynak earsiv.sehir.edu.tr)